

AVRIGA

**Zprávy
Jednoty klasických filologů**

XLVIII (2006) 1-2

JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ

Praha

**LITTERARVM RADICES AMARAE SVNT,
FRYCTVS IVCYNDIORES.**

CATO MAIOR, *Fr.* 89

© Jednota klasických filologů, 2006

ISSN 1211-3379
ISBN 80-86791-39-4

Faliština

■ DANIELA URBANOVÁ (Brno)

V posledních desetiletích jsme mohli zaznamenat výrazný pokrok v bádání na poli jazyků staré Itálie – připomeňme jak značný počet nových epigrafických dokladů italských jazyků, zvl. sabelských, tak i nová moderní komentovaná vydání s kvalitními fotografiemi a faksimiliemi¹ nebo nedávne publikace nových dokladů venetštiny.² Pozornosti badatelů se těší rovněž archaická dokumentace latinská,³ etruština,⁴ mesapština⁵ či kamunština.⁶

Na okraji zájmu však, bohužel, zůstává faliština. V posledních desetiletích nedošlo na poli falištiny k novým významnějším objevům epigrafického materiálu,⁷ takže se zdá, že tento obor vyčerpал své možnosti a stagnuje. Chybí

¹ Jmenujme zvláště souborné práce – H. RIX, *Sabellische Texte. Die Texte des Oskischen, Umbrischen und Südpikenischen (Handbuch der italischen Dialekte V. B.)*, Heidelberg 2002; J. UNTERMANN, *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen (Handbuch der italischen Dialekte III. B.)*, Heidelberg 2000 – či nová dílčí korpora nápisné dokumentace jednotlivých jazyků: viz např. L. DEL TUTTO PALMA (ed.), *La tavola d'Agnone nel contesto italico*, Firenze 1996, nebo M. L. LAZZARINI – P. POCSETTI, *Il mondo enotrio tra VI e V sec. a. C., l'iscrizione paleoitalica da Tortora*, Quaderni di Ostraka 1,2, Napoli 2001.

² Viz např. relativně dlouhý nápis na kovové tabulce z Este: A. MARINETTI, *La tavola venetica iscritta da Este, appunti preliminari*, Terra d'Este 3, 1993, s. 7-22.

³ L. FAVINI, *Sulla iscrizione di Duono*, Maia nuova ser. I, anno LVI, s. 463-474, Gen./Apr. 2004; E. TICHY, *Gr. οἰσελυ, lat. ūti und die Mittelzeile der Duonos-Inschrift*, Glotta 78, 2002, s. 179-202; M. MANCINI, *Latina Antiquissima I: esercizi sulla Fibula Praenestina*, in: *Daidalos. Studi e ricerche del dipartimento di scienze del mondo antico*, 6, Viterbo 2004, s. 1-34.

⁴ H. RIX, *Etruskische Texte*, I-II, Tübingen 1992; D. STEINBAUER, *Neues Handbuch des Etruskischen*, St. Katharinen 1999; S. SCHUMACHER, *Sprachliche Gemeinsamkeiten zwischen Rätisch und Etruskisch*, *Der Schlern* 72,2, 1998, s. 90-114; L. AGOSTINIANI, *Tabula Cortonensis*, Roma 2000.

⁵ C. DE SIMONE – S. MARCHESINI (eds.), *Monumenta linguae Messapicae*, vol. I, Wiesbaden 2002.

⁶ A. MORANDI, *Il «celto-ligure», l'etrusco, il retico e il camuno: nuovi dati*, *Rivista di Studi Liguri*, 69, 2003, s. 43-87.

⁷ V r. 2004 a 2005 byly publikovány dva nové nápisy (viz BERENQUER-SÁNCHEZ – LUJÁN 2004 a WALLACE 2005) – viz níže.

i nové komplexní a moderní vyhodnocení starších i novějších dokladů falištiny či soustavné lingvistické studie. Sám korpus faliských nápisů vyšel v r. 1963 (GIACOMELLI 1963), s drobnými změnami pak znovu v r. 1978 (GIACOMELLI 1978), dnes je však již jednoznačně zastaralý. Další publikované studie k jednotlivým nápisům spadají převážně do šedesátých a sedmdesátých let minulého století. V devadesátých letech se faliskou problematikou zabýval PROSDOCIMI 1990, 1995 (zvl. slovesnou morfologií) a JOSEPH – WALLACE 1991 (pozicí falištiny), nejnověji shrnuje stav bádání na poli falištiny MANCINI 2002. Zdaleka ne všechno již bylo o falištině řečeno a i přes současný odliv zájmu odborné veřejnosti zbývá řada nezodpovězených otázek. Korpus faliských nápisů by si zasloužil nové vydání spojené s revizí, reinterpretací a moderním vyhodnocením dochované dokumentace na pozadí nových poznatků z ostatních italských jazyků. Rovněž otázka postavení falištiny prozatím zůstává nevyřešena (viz níže). Na následujících stranách se pokusíme o stručné uvedení do falištiny.

Historické prameny přinášejí o původu Falisků velmi rozporuplné hypotézy. Strabón, Diodóros Sicilský, Livius, Plútarchos a Plinius st. je pokládají za Etrusky. Strabón (V, 2, 9) se však o nich při popisu etruských měst zmiňuje také jako o samostatném etniku od Etrusků odlišném. Ze zpráv antických autorů lze jen stěží učinit spolehlivý závěr. Z jazykového hlediska byli Faliskové indoevropské etnikum a faliština byla velmi blízká latině, což potvrzují již archaické faliské nápisy ze 7. a 6. stol. př. Kr.⁸ Území Falisků se rozprostíralo na sever od Říma, podél levého břehu Tiberu směrem k Tyrhénskému moři a sahalo k jižnímu okraji Etrurie. Na východě sousedili Faliskové s Umbry a Sabiny, na severu, na západě a na jihu byli obklopeni Etrusky, od Latinů je odděloval Tiber. Centrem faliského území bylo údolí řeky Treia, na jejímž toku nalezneme hlavní a nejvýznamnější faliské centrum Falerii Veteres (dn. Civita Castellana), dále Fescennium (dn. Narce) a Falerii Novi (dnešní S. Maria di Falerii). Toto území obývala částečně rovněž enkláva Kapenátů.⁹

⁸ K problematice historických pramenů a k otázce původu Falisků viz CAMPOREALE 1991.

⁹ Kapenátové – malá komunita sousedící na severu a západě s Falisky a na jihu s Etrusky; jejich městy byly dn. Badia, Nazzano, Fiano Romano a Feronia. Etnolingvistická definice tohoto národa i jazyka je obtížná, historické prameny mlčí a epigrafické doklady jsou nepočetné. V kapenátské oblasti byly nalezeny rovněž faliské nápisy. Ze 7.-3. stol. se dochovaly texty se zvláštními znaky – ovlivněné sabelštinou (*esú/m*) a zřejmě i falištinou (znak *F* ve tvaru \uparrow), kterým se říká „kapanátské nápisy“. Korpus těchto nápisů čítá prozatím dle BAGNASCO-GIANNI – ROCCA 1995 devět dokladů (avšak jejich přiřazení ke kapanátské dokumentaci je v řadě případů sporné); autorky

Faliskové byli politicky spojeni s Etrusky a bouřili se proti Římu, v r. 241 př. Kr. byli Římany definitivně poraženi a donuceni vystěhovat se z hlavního města Falerii Veteres do Falerii Novi – asi 6 km od Falerii Veteres. Po r. 241 nastává úpadek a Faliskové jako svébytné etnikum postupně pod vlivem silící romanizace mizí z mapy staré Itálie.

Dochovaná nápisná dokumentace pochází převážně z Falerii Veteres, další nápisy byly nalezeny ve Fescenniu. Doposud nebyl objeven žádný faliský nápis mimo vlastní faliské území.

Písmo převzali Faliskové velmi brzy, pravděpodobně od Etrusků.

Faliská abeceda

Faliská abeceda se nijak zásadně neliší od latinské abecedy – obsahuje jen několik odlišných znaků. Charakteristickou zvláštností falištiny je způsob psaní písmene *A*, které se v pozdější době tvarem prakticky neliší od našeho písmene *R*; písmeno *B* se téměř nepoužívalo, jedenkrát je doloženo na archaickém nápisu,¹⁰ na pozdějších nápisích se však *B* již neobjevuje (na faliských náhrobních nápisích nacházíme *cupat* = lat. *cubat*). Znak *I* pro */z/* je podobný etruskému a ve výslovnosti se asi blížil lat. */s/*, *U* vyjadřuje hodnotu vokalickou i konsonantickou, inovací a nejtýpichtějším faliským znakem je \uparrow = */f/* ve tvaru šípů. Faliský písemný systém prodělal podobně jako etruský během svého vývoje určitá zjednodušení. Největší počet znaků je doložen na archaických nápisích ze 7.-6. stol. př. Kr. Podobně jako v latině se používají znaky *C*, *K* a *Q* s fonetickou hodnotou */k/* i */g/*, na mladších nápisích 5.-3. stol. př. Kr. převažuje znak *C* s fonetickou hodnotou */k/*, v pozdější době se znak *Q* objevuje pouze jako zkratka pro praenomen a znak *K* zcela mizí z užívání.

Korpus faliských nápisů

První faliské nápisy se objevují ve stejné době jako archaické latinské nápisy, tj. v 7. stol. př. Kr., tedy jen o málo později než nápisy etruské; od 2. stol. př. Kr. je patrné silné ovlivnění latinou a kolem přelomu letopočtu již faliština nápisně doložena není. Písemná dokumentace falištiny není příliš početná a pochází z velmi malého teritoria.

Vlastní korpus faliských nápisů, který vydala G. Giacomelli v r. 1963¹¹ (dále citováno jako *LF*), čítá 145 nápisů; druhé vydání v r. 1978 přináší jen

pokládají za kapanátské nápisy např. abecedář z Leprignana ze 7. stol. př. Kr., považovaný však také za faliský (viz PANDOLFINI – PROSDOCIMI 1990), nebo nápis z Tolfy *setums: miom/ face* pocházející ze 6. stol. př. Kr. (viz COLONNA 1985; RIX 1992 však pokládá tento nápis za paleoumberský).

¹⁰ *B* bylo „znovuobjeveno“ na nápisu *VE 243* (viz RENZETTI-MARRA 1989).

¹¹ Viz GIACOMELLI 1963, zde rovněž předešlá bibliografie.

drobné změny.¹² Nové nápisy (12) publikovala RENZETTI-MARRA 1974¹³ a další novinky z oblasti faliské dokumentace přináší opět RENZETTI-MARRA 1990¹⁴ – dalších 8 nápisů. Před nedávnem byly vydány dva faliské nápisy (BERENQUER-SÁNCHEZ – LUJÁN 2004 a WALLACE 2005).

Celkem máme tedy k dispozici cca 172 nápisů. Z hlediska chronologického rozlišuje GIACOMELLI 1974 archaickou falištinu, reprezentovanou nápisy ze 7.-6. stol. př. Kr., střední falištinu, dokumentovanou početnější skupinou různorodých, převážně však náhrobních nápisů datovaných od 5. stol. do poloviny 3. stol. př. Kr., na nichž je často patrný etruský vliv, a mladší falištinu, od r. 241 do 2. stol. př. Kr. – v tomto období je patrný silící vliv latiny, která postupně falištinu nahradila.

Typologie nápisů

Žánrová struktura faliského korpusu je následující: asi třetina všech nápisů (LF 1-56) spadá do čistě soukromé sféry – jsou to převážně vlastnické či dedikační nápisy, vyryté či namalované na hliněných nádobách nebo miskách; nejpočetněji zastoupenou skupinou jsou náhrobní nápisy (LF 65-145). Archaické faliské nápisy bývají psány převážně zleva doprava, ve *scriptio continua* nebo s interpunkcí (3 tečky), mladší nápisy jsou pak orientovány zprava doleva, snad pod vlivem etruštiny.¹⁵

Převážnou většinu faliských památek tvoří tedy krátké náhrobní nápisy – podobně jako u ostatních jazyků staré Itálie – a dále kratší nápisy vlastnické či dedikační. Paradoxně nejdelší a nejsložitější jsou archaické faliské nápisy ze 7.-6. stol. př. Kr. na hliněných nádobách (VE¹⁶ 241, 242, 243, resp. LF 1, 2, 3), které nesou stopy ovlivnění řeckou symposiastickou kulturou a etruskými písemnými zvyklostmi. Jedná se o nápisy patřící výhradně do soukromé sféry vyšších sociálních vrstev, tak jako je tomu u latinských archaických nápisů ze 7.-6. stol. př. Kr., viz např. *Fibula Praenestina*¹⁷ nebo *Duenúv nāpis*.¹⁸

¹² Viz GIACOMELLI 1978.

¹³ RENZETTI-MARRA 1974 přináší nápisy publikované po r. 1963 a příslušnou bibliografii – jedná se o 12 nápisů.

¹⁴ RENZETTI-MARRA 1990 – jedná se o částečnou publikaci objevu 44 cihel s náhrobními nápisy ze 3.-1. stol. př. Kr. z lokality Pratoro (v blízkosti Falerii Novi), které spatřily světlo světa v r. 1873 díky tehdejší „pirátským“ vykopávkám faliské nekropole v této lokalitě.

¹⁵ Kromě hmotné kultury dosvědčují vzájemné styky s Etrurií a etruský vliv také formule na archaických nápisích (viz AGOSTINIANI 1981 a POCCHETTI – POLI – SANTINI 1999).

¹⁶ VE = VETTER 1953.

¹⁷ CIL I² 3.

¹⁸ CIL I² 4.

Vlastnické nápisy

Vlastnické nápisy sestávají většinou jen ze jména vlastníka v genitivu nebo nominativu, případně z osobního zájmena 1. os. sg. a jména v genitivu, někdy doplněného o název předmětu nebo „podpis výrobce“ – často se jedná o tzv. *tituli loquentes* – „nápisy na mluvících předmětech“: struktura nápisů je shodná s etruskými a latinskými archaickými nápisy a odlišuje se od soudobých řeckých nápisů, na kterých se objevuje jméno vlastníka v genitivu + 1. os. sg. slovesa *býti* (εἰμί).¹⁹

LF 4a	EKOLARTOS	eko Lartos ²⁰	= ego (sum) Lartii
LF 4b	EKOKAISIOSIO	eko Kaisiosio	= ego (sum) Caesii ²¹
LF 6b	ANNI	Anni	= Annii
LF 39	TITIAS	Titias	= Titiae
LF 2	ECOQUTONEUOTENOSIO	eco quon euo-tenosio	= ego kython Evoteni (sum)
LF 1	EQJOURNAL[A]	eqo urnel[a]	= ego urnula ²²
	OUIFILO:CLIPEAIO:LETEI:FILEO:MET:FACET		= Oufilius Clipeaius Leti filius me fecit ²³

Dedikační nápisy

Pomineme-li prozatím níže citované archaické nápisy LF 1, 2, 3, známé faliské dedikační nápisy se jménem obdarovaného v dativu či nominativu, případně s „podpisem výrobce“:

¹⁹ Nápisy citujeme dle GIACOMELLI 1963 s latinským překladem, pokud není uvedeno jinak.

²⁰ Gen. sg. kons. kmenů od jména etruského původu.

²¹ Nápis z 5. stol. př. Kr., pochází z Falerii Veteres. S genitivem na *-osio* se setkáváme ve falištině na nápisích LF 4, LF 2, *aimosio* LF 56 a LF 117. Tento starý genitiv je doložen rovněž pro latinu z období kol. r. 500 (na nápisu zv. Lapis Satricanus, CIL I² 2823a), spolu s gen. na *-i*, který ve falištině i v latině převažuje.

²² Nápisy LF č. 1 a 2 nejsou pro potřeby naší ilustrace na tomto místě citovány celé; z hlediska obsahu srov. rovněž latinský nápis z Caere: *eco urna Tita Vendias...* (viz COLONNA 1980).

²³ Viz WALLACE 2005; nápis pochází ze sbírky M. a J. Steinhartových v New Yorku, autor neuvádí žádné informace týkající se jeho nálezu či provenience (!); nápis je namalovaný na spodní straně nádoby, která má tvar kohouta, běží spirálovitě, orientace písma je zprava doleva; datuje se do období střední falištiny. Interpretace: *Oufilio Clipeaio* – nom. dvojjmenného jména bez koncového *-s*; *letei* – snad gen. sg. *o*-km., nevyskytuje se však ve faliském onomastickém inventáři; *fileo* – nom. sg. opět bez koncového *-s*, viz rovněž níže citovaný nápis LF 67 s obdobnou strukturou a výrazem *filea*; *met facet* s koncovým *-t* místo očekávaného *-d*, viz LF 1 a 11 (*med*). Odpadání koncového *-s* v nom. je obvyklé na faliských nápisích od konce 5. stol. př. Kr.

LF 12	TIROI.COLANIOI	Tiroi Colanio	= Tiro Colanio
LF 11	---AMEDFIKED	---a med fíiked	= ... me finxit
	CAUIOSFRENAIOSFACED	Caiuos Frenaios faced	= Gavius Frenaius fecit ²⁴

Náhrobní nápisy

Většinou obsahují jen jméno zesnulého v nominativu a udání příbuzenských nebo jiných vztahů v genitivu, někdy se objevuje rovněž sloveso.

LF 118 II	IUNA	= Iuna
LF 67	CAUIPI:LEUELI/FILEA	= Ga(via) Vibii Livelii filia
LF 121 I	UIPIA : ZERTENA : LOFERTA	= Vipia Sertineia liberta,
	/MARCI : ACARCELINI/ MATE.	Marcii Acarcelinii mater
	HE: CUPA	hic cubat.

Nejzajímavějšími doklady falištiny jsou archaické nápisy ze 7.-6. stol. př. Kr., z nichž nejznámější jsou LF 1, 2, 3, 5. Detailní rozbor těchto nápisů není předmětem této práce (viz především následující publikace: GIACOMELLI 1963, 1978; RENZETTI-MARRA 1974, 1989, 1995; COLONNA 1975; AGOSTINIANI 1981, 1982; BAGNASCO-GIANNI 1995; EICHNER 1993; PERUZZI 1963, 1964, 1967, 1995, 1997; PROSDOCIMI 1990; RADKE 1994; IMPERATO 1997).

Nápis LF č. 1 uvádíme dle GIACOMELLI 1978 (viz obr. 1 a 2):

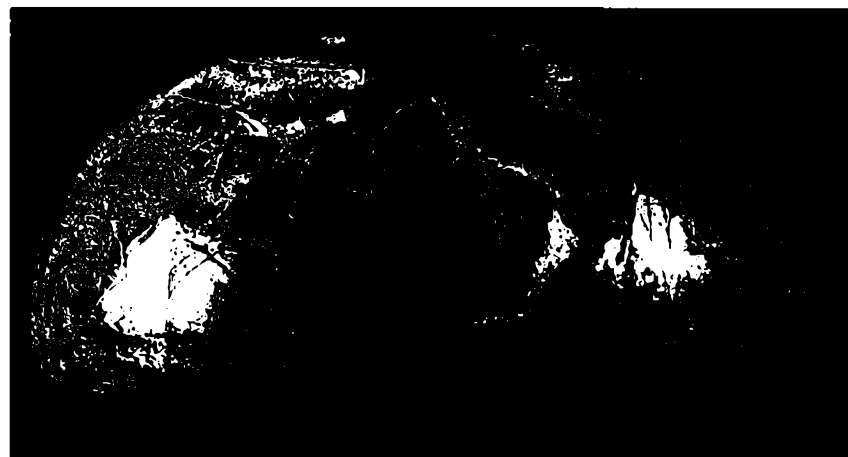
CERES:FAR[.]E[.]TOM : L---UF--- UI[NO]M : P[ORE]KADEUIOS : MAMA-
Z[E]XTOSMEDF[IF]IQOD : PRAUIOSURNAM : SOC[IAI] PORDEDKARAI :
EQOURNEL[ALU]TELAFITAIDUPES : ARCENATELOMHUTI[C]ILOM : PE:PA-
RA[I] --- DOUIAD.

Nápis pochází ze 7. stol. př. Kr. z Falerii Veteres, je psán po obvodu nádoby (olla) zleva doprava ve tvaru trojitě spirály, interpunkce má podobu tří teček. Srozumitelnost nápisu ztěžuje fakt, že se jedná o fragmenty restaurované nádoby.²⁵ Funkce interpunkčních znamének je nejasná.²⁶ Jde o dedikační nápis; PERUZZI 1964b jej interpretuje jako věnování budoucí nevěště. GIACOMEL-

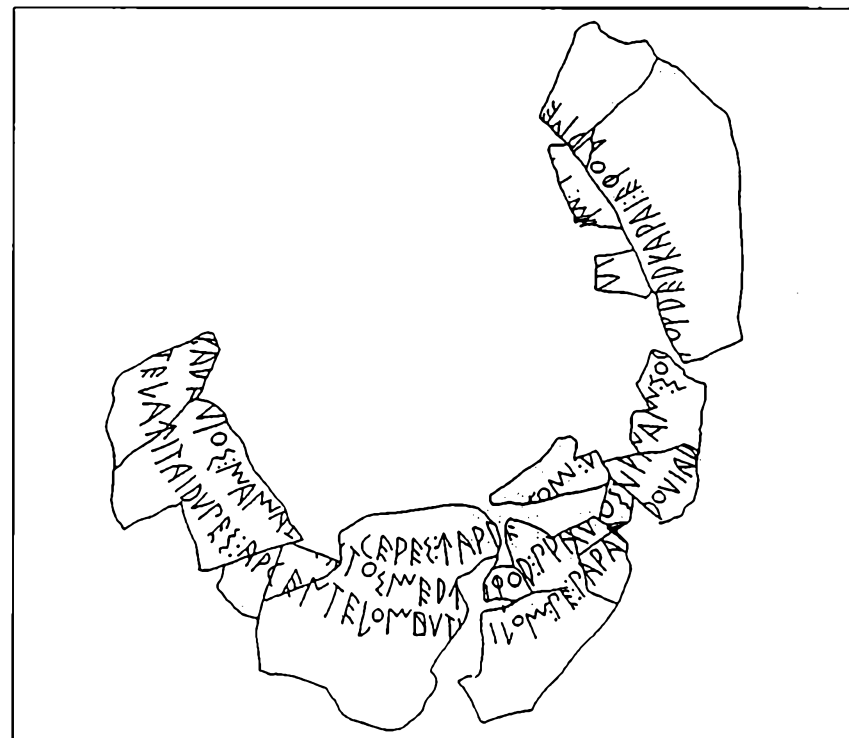
²⁴ Viz BERENGUER-SÁNCHEZ – LUJÁN 2004; nápis na nádobě (kratér) faliské proveniencie, okolnosti ani místo nálezu autoři nespecifikují, datace: konec 4. stol. př. Kr. Nápis běží zprava doleva po obvodu nádoby ve *scriptio continua*, jde o první publikovaný faliský doklad se slovesem *faced* (tj. *fecit*), viz níže.

²⁵ RENZETTI-MARRA 1995 se domnívá, že restaurátoři při znovusestavení nádoby pochybili a že bude nutno celý nápis přehodnotit.

²⁶ Interpunkce někdy odděluje jednotlivá slova, někdy celé věty, jindy jen předponu (*pe:parai*).

Obr. 1: Nádoba s nápisem LF 1

Obr. 2: Faksimile nápisu LF 1

LI 1978 má za to, že uvnitř hliněné nádoby byl ukryt pravý dárek: stříbrná nádobka. Ačkoli je obtížné interpretovat celý text, můžeme dobře rozeznat jednotlivé části, z nichž se skládá. Úvodní (silně porušená část) obsahuje invokaci Cerery a Bakcha:²⁷ *Ceres far--- ui[no]m porrigat Euios*, následuje „podpis“ výrobce vázy: *Mama (et) S[e]xtos med fi[fi]quod*,²⁸ poté specifikace daru pro nevěstu: *Pravios urnam soc[ia]i poreded karai*²⁹ – a ze závěrečné sekvence lze spolehlivě oddělit úsek *ego urnel[a]*;³⁰ závěr nápisu je pravděpodobně žertovný.³¹ Tento nápis zapadá do okruhu řeckých symposiastických nápisů, pravděpodobně má metrickou strukturu.

Do téhož kulturního kontextu můžeme zařadit rovněž nápis LF 2 (viz obr. 3), pocházející také z Falerii Veteres, datovaný do 7. stol. př. Kr. Je napsán na nádobce (oinochoé) zleva doprava, interpunkce je vyznačena pomocí tří teček.³² Viz především RENZETTI-MARRA 1989, 1995; IMPERATO 1997; EICHNER 1993; SILVESTRI 1993; AGOSTINIANI 1981.

Nápis A (viz obr. 4) – pravděpodobně žertovná hříčka vypadající na první pohled zcela nesrozumitelně, běží po obvodu nádoby a zní:

PROPRAMOM : PRAMED[U]MOPRAMODPRAMEDUMOM : PRAMOD :
PROPRAMOD : PRAMODUM[OM]

EICHNER 1993 pokládá nápis za hříčku – polyptoton s metrickou strukturou (viz rovněž GIACOMELLI 1963), fal. *umom* spojuje s lat. *umidus* s významem „tekutina“, *pramod* konfrontuje s ie. **prh,mo-* s významem „první“ a spojuje s lat. *prandium*.³³ Viz rovněž SILVESTRI 1993.³⁴ Celý nápis se pak týká

²⁷ Obě božstva mají poskytnout své atributy – *Ceres far*, *Euios* (přídomek *Bakcha*) *vinom*.

²⁸ Sekvence typická rovněž pro archaické nápisy latinské, s významem *X et Y me finxerunt*; o problematice jména výrobce nebo výrobců viz PERUZZI 1964b.

²⁹ *Pravios* – zřejmě jméno ženicha; *poreded* s významem „dal, věnoval“ (tj. nádobku); *karai* (= *carae*, „drahé“); *socia* zde pravděpodobně ve významu „snoubenka“, *uxor* je ve falištině doloženo na náhrobních nápisích; postpozice adjektiva *karai* naznačuje, že se pravděpodobně jedná o metrický text (viz PERUZZI 1964b).

³⁰ Tento úsek přiřazuje nápis k tzv. mluvícím předmětům, viz výše *ego sum urnula*.

³¹ GIACOMELLI 1963 překládá závěrečnou část nápisu takto: *Ego urnula lutea ficta (.....) argenteum *futilum peperit. Det!*

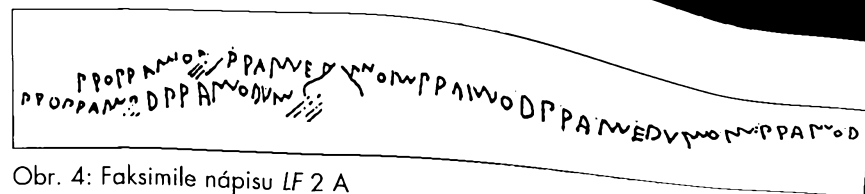
³² Podobně jako u nápisu LF 1 jsou interpunkcí oddělována jednotlivá slova, případně delší úseky.

³³ Překlad nápisu dle EICHNERA 1993 pak zní: „Pro nejlepšího nejlépe tekutinu, od nejlepšího pro nejlepšího tekutinu.“

³⁴ SILVESTRI 1993 emenduje text nápisu na: *propramod: pramed umom // pramod pramed / umom // pramod: propramod: pramed / umom* a překládá: „Jako předkrm především víno, jako jídlo především víno, jako jídlo (a) jako předkrm především víno.“

Obr. 3: Oinochoé s nápisem LF 2 (A a B)

Obr. 4: Faksimile nápisu LF 2 A

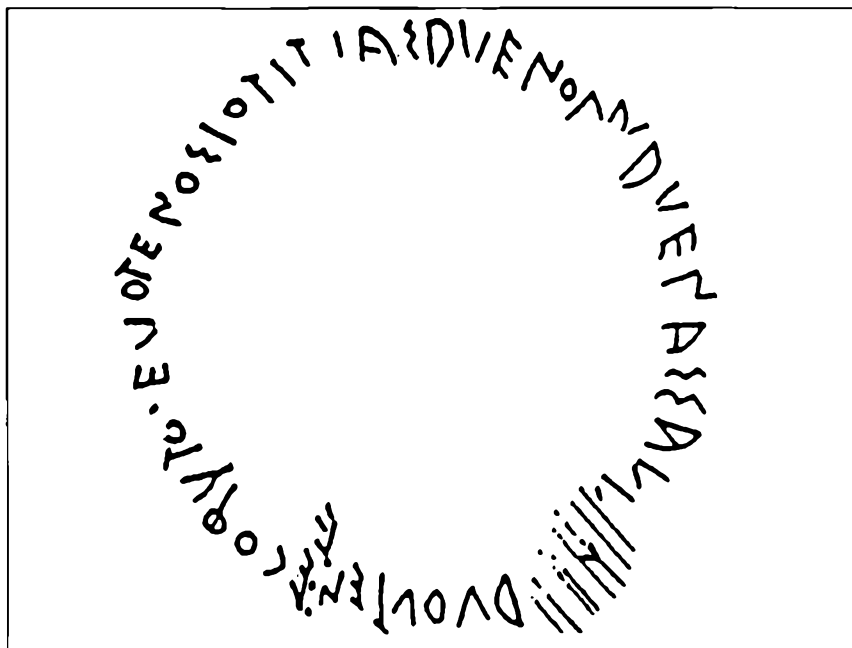
vína, které bylo v nádobě. Podobná polyptota nalezneme rovněž v dílech řecké literatury a na archaických řeckých nápisech. Interpretace tohoto nápisu je nepochybně obtížná a problematická, avšak jak Eichnerova, tak Silvestriho hypotéza se jeví přijatelně z hlediska kulturního kontextu i žertovného obsahu spojeného s pitím vína.

Nápis B (viz obr. 5) běží kolem paty nádoby, orientace písma zleva doprava, jde o nápis dedikační s metrickou strukturou:

ECOQUTONĚUOTENOSIOTITIASDUENOMDUENASSALUE[--]DUOLTENE;

tj.: *eco quton euotensio titias duenom duenas salue[to]d uoltene.*³⁵

Tento nápis je zvláště pozoruhodný, a to vzhledem k latinské paralele na Duenově nápisu: *duenos med feced duenoi*, viz AGOSTINIANI 1981.³⁶ Nápis můžeme opět rozdělit na několik úseků: úvodní sekvence *eco quton euotensio* je vlastnický nápis se strukturou „mluvícího předmětu“ (= *ego sum kython*

Obr. 5: Faksimile nápisu LF 2 B

³⁵ AGOSTINIANI 1981 navrhuje čtení *quto ieuotensio* a dále *salue[to]d uoltene*.

³⁶ AGOSTINIANI 1981 spojuje *duenom quto duenas titias*, sekvenci *duenom duenas* pokládá za rétorickou figuru a na základě paralelních formulí v řečtině a etruštině interpretuje *duenos* ve významu „krásný“.

Euoteni), druhá sekvence – specifikace daru *titias duenom duenas*³⁷ (= *Titiae bonae bonum*), třetí sekvence – pozdrav *saluet[od] Uoltene*, je identická s archaickým latinským nápisem z Gabií ze 7. stol. př. Kr. *saluetod Tita*.³⁸ Poslední úsek můžeme tedy interpretovat jako *salve Voltene*.³⁹ Otázkou zůstává, zda oba nápisy patří k sobě a navzájem se doplňují, či nikoli.

Do téhož kulturního kontextu patří i nápis LF č. 3 (viz zvl. RENZETTI-MARRA 1989; PROSDOCIMI 1990; GIACOMELLI 1963, 1978; PISANI 1964).

Nápis je psán zleva doprava na podobné nádobě (oinochoé) jako předchozí nápis, místo nálezu není známo, datace spadá do 7. stol. př. Kr., text je ve *scriptio continua*:⁴⁰

*ENCAZIEPUTILEPEKAPENARUFIAKALIPTIAVESSALUETESOCIAIOFETIOS-
KAIOSUELOSAMANOSSALUETOSALUESSEITEIOFETEQ/EMENESBEIE*

(*encazieputi lepe kapena rufia kaliptia ves salvete sociai ofetios kaios velos amanos salveto salves seite iofeteq/ emenesbeie*).

Počáteční a závěrečná sekvence nápisu není srozumitelná, následující úsek je zřejmě žertovný pozdrav;⁴¹ jako polyptoton se zde opakuje pozdrav – *salvete sociai, salveto, salves seite* (viz PROSDOCIMI 1990). Co se týče obsahové stránky nápisu, můžeme jej jistě přiřadit k těmž okruhu symposiastických nápisů jako oba předešlé faliské dokumenty s erotickým, případně svatebním podtextem.⁴²

Snad nejznámějším faliským nápisem je LF č. 5 (viz obr. 6 a 7); jedná se o dva téměř identické nápisy na dvou miskách (kylix) datované kolem r. 500 př. Kr. Nápisy běží zprava doleva na okraji misky s erotickými motivy. Interpunkce (jedna tečka) odděluje jednotlivá slova (viz RENZETTI-MARRA 1995; LEJEUNE 1991; PROSDOCIMI 1995; JOSEPH – WALLACE 1991).

Text zní:

³⁷ EICHNER 1993 překládá: „Já jsem něco dobrého od dobré Tity.“

³⁸ Viz COLONNA 1980.

³⁹ EICHNER 1993 překládá interpretačně: „Na zdraví Voltene!“ Vzhledem k tomu, že tento nápis nepochybně patří do kontextu symposiastických nápisů, se tato interpretace jeví také jako přiměřená.

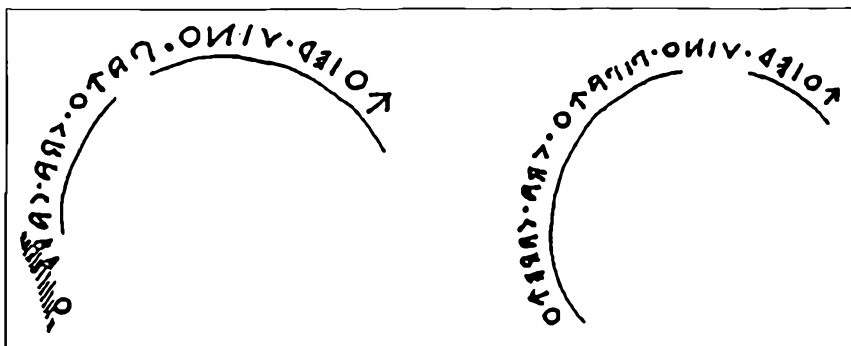
⁴⁰ Text citujeme dle PROSDOCIMI 1990.

⁴¹ GIACOMELLI 1978 překládá: „Kapeno, Rufie, Kaliptie, buďte zdraví vy přítelkyně, (také) Ofetius, Kaius, Velus, Amanus ať jsou zdraví...“

⁴² PERUZZI 1967 překládá výraz *socia* na tomto nápisě jako „bakchantka“ (avšak na nápisě LF 1 mu přisuzuje význam „snoubenka“) a pokládá nápis za svědectví o raném pronikání bakchických kultů do staré Itálie. PISANI 1964 vykládá nápis jako erotický žert *iofet* = *futuif*. PROSDOCIMI 1990 předpokládá žertovný význam závěru nápisu, případně se podle něho může jednat o erotickou hříčku související se jménem *iofetios*.

Obr. 6: Miska s nápisem LF 5, II

Obr. 7: Faksimile obou nápisů LF 5, vlevo nápis II, vpravo nápis I

- I) FOIED . UINO . PIPAFO . CRA . CAREFO
Hodie vinum bibam, cras carebo
- II) FOIED . UINO . PAFO . CRA . CAREFO
Hodie vinum bibam, cras carebo

Jde opět o nápis ze symposiastického okruhu, který nám poskytuje další svědectví o vysoké stylistické úrovni archaických faliských textů; v případě misky s nápisem se zřejmě jednalo o „sériovou výrobu“ – nápis je obecně míněným pijáckým aforismem své doby. Zvláštností je *pipafo* : *pafo*, tedy futurum tvořené od *ie*. reduplikovaného přítentu oproti jednoduchému *pafo*.⁴³

⁴³ Vztah *pipafo* : *pafo*, pokud se nejedná o chybu pisatele, z lingvistického hlediska zatím vyřešen nebyl. Jinak lze faliské tvary *pafo*, *pipafo* pokládat za legitimní *f*-futurum, vytvořené k *a*-kmenovému přítentnímu kmeni, které odpovídá latinskému futurum na *-b-*, viz JOSEPH – WALLACE 1991. Zatímco italské jazyky mají *s*-futurum typu

Nejstarší faliské nápisy, bohužel nepočtené, jsou drahocenným svědectvím o vysoké úrovni rozvoje nápisné praxe v 7. a 6. stol. př. Kr. a zároveň dokládají vzájemné ovlivňování v oblasti kulturních i formálních písemných zvyklostí národů, které převzaly písmo v nejstarší době. Po stránce obsahové je zde jasně patrný vliv řeckých kolonií na italské půdě – jeho stopy nalezneme rovněž v latině (*salvetod Tita*; *saluet[od] Uoltene*), po stránce formální nachází ve falištině, latině a etruštině shodné vlastnické a dedikační formule.

Vzhledem k tomu, že dochované doklady falištiny jsou převážně náhrobní nápisy s monotónní strukturou (nejčastěji jen se jménem zesnulého v nom., někdy doplněným o sloveso (*cupa* = *cubare*), tvoří dnes známou faliskou slovní zásobu převážně vlastní jména; apelativ nalezneme v korpusu LF 1963 jen 57, z nich převážně většinou rozumíme.

Co se týče deklinace, jsou většinou doloženy pouze tvary nom., gen. a dat. sg., plurál jen zcela okrajově. Dochovaná faliská *a*-kmenová a *o*-kmenová deklinace:⁴⁴

	<i>a</i> -kmeny (f.)	<i>o</i> -kmeny (m.)	(n.)
Sg. N.	<i>filea</i>	<i>euios, cauiio, fileo</i>	<i>duenom</i>
G.	<i>titias</i>	<i>kaisiosio, marci</i>	
D.	<i>karai</i>	<i>titoi, kaisioi</i>	
Ak.	<i>urnam</i>		<i>uinom, uino</i>
Vok	<i>kapena (?)</i>	<i>uoltene</i>	
Pl. Vok.	<i>sociai</i>		

Jen velmi fragmentárně se dochovala deklinace *i*-kmenů, *u*-kmenů a konsonantických kmenů. Ze zájmen známe zájmeno 1. os. v nom. *eqo, eco* (= *ego*), ak. *med, met* (= *me*) a zájmeno 2. os. pl. *ues* (= *vos*). Dále jsou doložena adverbia *foied* (= *hodie*), *cra* (= *cras*), *he, hec* (= *hic*) a *ifra* (= *infra*). Slovesných forem se dochovalo jen velmi málo, převládá *cupat* (= *cubare*).

V přítentním kmeni jsou známy tyto tvary:

Préz.	1. os. sg.	<i>statuo</i>	(= <i>statuo</i>)
	3. os. sg.	<i>cupa (cupat)</i>	(= <i>cubat</i>)
	3. os. pl.	<i>cupat</i>	(= <i>cubant</i>)
Fut.	1. os. sg.	<i>pipafo, pafo, carefo</i>	(= <i>bibam; carebo</i>)
Konj. prez.	3. os. sg.	<i>douiad</i>	(snad s významem <i>det</i>)
	2. os. sg.	<i>seite</i>	(= <i>sitis</i>)

umb. *ferest* = „ponese“, pozůstatky *s*-futuračního formantu nacházíme v latině jen ojedinele (*faxo*) a pro falištinu doloženy nejsou. Na nápisu je rovněž patrné odpadávaní koncového *-s* a *-m* – podobně jako v latině.

⁴⁴ Viz především GIACOMELLI 1963.

Imp. I	2. os. sg.	<i>salue</i>
	2. os. pl.	<i>saluete</i>
Imp. II	3. os. sg.	<i>salueto</i>

V perfektním kmeni jsou doloženy tyto tvary:

Perf.	1. os. sg.	<i>peparai</i>
	3. os. sg.	<i>fifiked, poreded, feced, fecet, faced, facet</i>

Slovní zásoba

Nejfrekventovanější jsou, jak již bylo řečeno, doklady vlastních jmen (praenomen + nomen gentile, např.: *puponio firmio* = *Puponius Firmius*), méně často je doložena trojčlenná onomastická formule (praenomen + nomen gentile + cognomen, např.: *cauio:nomes/ina:maxomo/zeruatronia* = *Gavius Nomesina Maximus Servatronia*); viz GIACOMELLI 1963. Nejobvyklejší mužské i ženské praenomen je *Cauio*, *Cauia* (= lat. *Gavius*, *Gavia*) – doloženo celkem čtyřicetkrát. Z ženských jmen rodových jmenujme např. *Iunia*, *Titia*.

Co se týče apelativ, nacházíme řadu shod a paralel s latinou: *uxor* mají latina i faliština společně, podobně jako *socia*, dále *hileo*,⁴⁵ *fileo* (= *filius*), *filea* (= *filia*), *mate* (= *mater*), *quto* (= *khyton*), *urnela* (= *urnula*), *umom* (zřejmě k lat. *humor*), *pafo*, *pipafo* (= *bibam*), *carefo* (= *carebo*), *karai* (= *carae*), *cela* (= *cella*), *cra* (= *cras*), *cupat* (= *cubant*), *duenas* (= *bonae* ve smyslu *pulchrae*), *efile* (= *aedilis*), *haraspex* (= *haruspex*), *foied* (= *hodie*), *lecet* (odpovídá lat. *iacet*), *loferta* (= *liberta*), *uinom* (= *vinum*).

Faliština je považována za jazyk velmi blízký latině; za nejmarkantnější rané sdílené inovace obou jazyků lze pokládat:

- futurum tvořené formantem *-f-* ve falištině (*carefo*) a *-b-* v latině (*carebo*), oproti jazykům sabelským, které tvoří futurum pomocí *-s-* (viz např. oské *didest* = „dá“);
- akuzativ osobního zájmena tvořený přidáním *-d* (fal. *med* a lat. *med*, *ted*), zatímco v sabelštině se setkáváme s přidáním *-om* (umb. *miom*, *tiom*);
- genitiv na *-osio* doložený ve falištině, např. *Kaisiosio*, a také v latině – *Valesiosio*⁴⁶ (nahrazen později v obou jazycích genitivem na *-i*) v sabelštině není doložen; ve jmenné deklinaci nacházíme řadu dalších shod – viz výše;

Výraznou odlišností latiny a falištiny jsou různé střídnice za *ie*. aspirovaná okluzivy: fal. *efiles* = lat. *aediles*, fal. *loferta* = lat. *liberta*.

⁴⁵ *Hileo* = lat. *filius*; ve falištině nastala změna *f > h* na počátku slova, není však provedena důsledně (viz WALLACE – JOSEPH 1991).

⁴⁶ Viz Lapis Satricanus, *CIL* I², 2823a.

Vzhledem k fragmentárnímu rázu dochované faliské dokumentace je velmi obtížné vyslovit přesvědčivé závěry o vztahu falištiny a latiny. O pozici falištiny, která je bezpochyby jazyk latině velmi blízký, byly postulovány různé hypotézy. Někteří badatelé ji pokládají za samostatný jazyk v rámci latino-faliské větve italských jazyků,⁴⁷ jiní se domnívají, že faliština je pouze rustikální dialekt latiny, který se však vyvíjel izolovaně, jako malý ostrůvek uprostřed etruského území, a podléhal etruskému i italskému vlivu.⁴⁸ K této teorii se stavějí velmi kriticky JOSEPH – WALLACE 1991, kteří právem upozorňují na to, že celá řada latino-faliských shod, které měly dokládat tento názor, se objevuje až v pozdějším období (4.-2. stol. př. Kr.), a mohly tedy vzniknout až v období silného latinského vlivu. Mimoto jsou doloženy nejen společné protohistorické inovace, ale i izoglosy, které se v latině neobjevují. Přikláníme se k tradiční hypotéze, že faliština a latina jsou dva samostatné jazyky, jakkoli je korpus faliských nápisů příliš chudý na to, abychom mohli pronést spolehlivý definitivní soud o povaze tohoto jazyka.

Bibliografie:

- AGOSTINIANI, L. 1981: *Duenom duenas: kalos kalo: mlax mlakas*, Studi etruschi 49, s. 95-111.
- AGOSTINIANI, L. 1982: *Le «iscrizioni parlanti» dell'Italia antica*, Firenze.
- BAGNASCO-GIANNI, G. – ROCCA, G. 1995: *Note su alcune iscrizioni dell'Italia centrale*, Aevum 1, LXIX, s. 31-63.
- BAGLIONE, M. P. 1986: *Il Tevere e i Falisci*, Archeologia Laziale VII, 2, s. 124-139.
- BERENQUER-SÁNCHEZ, J. A. – LUJÁN, E. R. 2004: *La nueva inscripción falisca de Cavios Frenaios*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Band 149, s. 213-222.
- CAMPANILE, E. 1961: *Elementi dialettali nella fonetica e nella morfologia del latino*, Studi e saggi linguistici 1, s. 1-21.
- CAMPORALE, G. 1991: *L'ethnos dei Falisci secondo gli scrittori antichi*, in: *Miscellanea Etrusca e Italica in onore di Massimo Pallottino*, s. 209-211.
- COLONNA, G. 1975: *Firme arcaiche di artefici nell'Italia centrale*, Mitteilungen des Deutschen archäologischen Inst., Rom. Abt. 82, s. 182-192.
- COLONNA, G. 1980: *Graeco more bibere: l'iscrizione della tomba 115 dell'Osteria dell'Osa*, Archeologia Laziale III, Quaderni di archeologia etrusco-italica, s. 51-55.
- COLONNA, G. 1985: *Iscrizione paleoitalica dell'agro Tolfetano*, Studi etruschi 51, s. 573-588.
- COLONNA, G. 1988, *I latini e gli altri popoli del Lazio*, in: *Italia omnium terrarum alumna*, a cura di Pugliese-Carratelli, Milano.

⁴⁷ Viz LEUMANN 1977 a zvl. JOSEPH – WALLACE 1991 s obsáhlou diskusí.

⁴⁸ RENZETTI-MARRA 1995, s. 143; ESKA 1987, s. 150; CAMPANILE 1961.

- EICHNER, H. 1993: *Il contributo greco ed italico allo sviluppo della poesia romana arcaica alla luce delle fonti recentemente scoperte*, in: *Lingue e culture in contatto nel mondo antico e altomedievale*, Atti dell'VIII conv. int. di linguisti, s. 297-321, Brescia.
- ESKA, J. F. 1987: *The Language of the Latin Inscriptions of Pompeii and the Question of an Oscan Substratum*, *Glotta* 65, s. 146-161.
- GIACOMELLI, G. 1963: *Lingua Falisca*, Firenze.
- GIACOMELLI, G. 1978: *Il Falisco*, in: *Popoli e civiltà dell'Italia antica*, VI, Roma, s. 505-542.
- GULINELLI, P. 1996: *L'iscrizione falisca VE 257*, *Parola del passato* 51,3, s. 225-229.
- IMPERATO, M. 1997: *La documentazione falisca – aspetti della testualità del 7 secolo*, *SPFFBU*, N 2, s. 23-28.
- JOSEPH, B. D. – WALLACE, R. E. 1991: *Is Faliscan a Local Latin Patois?**, *Diachronica* VIII, 2, s. 159-186.
- LEJEUNE, M. 1991: *Notes de linguistique italique*, XL, «Bois» disait ce sicule, «je boirai» répond ce falisque, *REL* 1968, s. 28-30.
- LEUMANN, M. 1977: *Lateinische Laut- und Formenlehre, Lateinische Grammatik*, I, München.
- MANCINI, M. 2002: *Tra linguistica ed ermeneutica: nuove acquisizioni falische*, *Incontri linguistici* 25, s. 23-45.
- PANDOLFINI, M. – PROSDOCIMI, A. L. 1990: *Alfabetari e insegnamento della scrittura in Etruria e nell'Italia antica*, Firenze.
- PERUZZI, E. 1964: *Le epigrafi falische CIE 8190-8192*, *Parola del passato* 19, s. 139-142.
- PERUZZI, E. 1964b: *Iscrizioni falische*, *Maia* 16, s. 149-174.
- PERUZZI, E. 1967: *L'iscrizione falisca delle sociai*, *Parola del passato* 22, s. 113-133.
- PERUZZI, E. 1995: *Grecità di Gabii*, *Parola del passato* 50, s. 81-90.
- PERUZZI, E. 1997: *Il voto falisco a minerva (CIL I, 2 365)*, *Parola del passato* 52, s. 61-74.
- PISANI, V. 1964: *Lingue dell'Italia antica oltre il latino*, Torino, s. 346-353.
- POCETTI, P. – POLI, D. – SANTINI, C. 1999: *Una storia della lingua latina, formazione, usi, comunicazione*, Roma.
- PROSDOCIMI, A. L. 1990: *Vetter 243 e l'imperativo latino. Tra (con)testo e paradigma*, in: *La civiltà dei Falisci*, Atti del XV convegno di studi etruschi ed italici, s. 291-326, Firenze.
- PROSDOCIMI, A. L. 1995: *Appunti sul verbo latino (e) italico II*, *Studi etruschi* 60, s. 1-50.
- RADKE, G. 1994: *Die Ceres Inschrift in Falerii*, *Latomus* 53, s. 105-109.
- RENZETTI-MARRA, S. 1974: *Falisco*, *Rivista di epigrafia Italica*, *Studi etruschi* 47, s. 350-357.
- RENZETTI-MARRA, S. 1989: *Le iscrizioni falische Vetter 241-242-243. Appunti da un'autopsia*, *Quaderni Ist. di Linguistica Univ. di Urbino* 6, s. 165-174.
- RENZETTI-MARRA, S. 1990: *Iscrizioni neofalische inedite*, *La civiltà dei Falisci*, Atti di XV conv. di Studi etruschi, Firenze, s. 327-340.

- RENZETTI-MARRA, S. 1995: *Il falisco*, in: *Eutopia* 4,1 (Atti del convegno «Nomen latinum», Parte I, *Il latino e le lingue italiche*), s. 139-149.
- RIX, H. 1992: *Una firma paleo-umbra*, *Archivio glottologico italiano* LXVII, s. 245-252.
- SILVESTRI, D. 1993: *I più antichi documenti epigrafici del latino*, in: *Caratteri e diffusione del latino in età arcaica*, a cura di E. CAMPANILE, *Testi linguistici* 19, Pisa, s. 97-118.
- VETTER, E. 1953: *Handbuch der italischen Dialekte*, Heidelberg.
- WALLACE, R. E. – JOSEPH, B. D. 1991: *On the Problematic f/h Variation in Faliscan*, *Glotta* 69, B. 1-2, s. 84-93.
- WALLACE, R. E. 2005: *A Faliscan Inscription in the Michael and Judy Steinhardt Collection*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 153, s. 175-182.

■ ZUSAMMENFASSUNG

Das Faliskische

Der Aufsatz fasst den neuesten Stand unserer Kenntnisse auf dem Gebiet des Faliskischen kurz zusammen. Er behandelt die Typologie der überlieferten Inschriften nach Gattungen und Formulartypen, widmet sich auch den hocharchaischen Texten des 7. und 6. Jh. v. Chr., zeigt die faliskische Deklination, belegte Verbalformen und Wortschatz nebst frühen sprachlichen Merkmalen, die das Lateinische und Faliskische gemeinsam haben, sowie das Verhältnis des Lateinischen zum Faliskischen.